

DİVAN-I HÜMAYUN NIŞAN KALEMİ DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILIN İLK YARISINDA KOCAELİ SANCAĞI'NDAKİ MALİKÂNE MUKATAALAR

HAKAN DOĞAN*

Giriş

Vergilendirme ve vergi toplama konusunda, zirâh sektörün hâkim bulunduğu sanayi öncesi ekonomilerin tarihteki ortak özellikleri olarak ortaya çıkan sorun ve güçlükler Osmanlı ekonomisi için de geçerli olmuş ve devlet bu problemleri çözmede, tarihteki ömrü süresince, çeşitli aşamalar gösteren, orijinal, kendine özgü metotlar geliştirerek dünya maliye tarihindeki yerini almıştır.¹ Devletler ve imparatorluklar görevlerini yerine getirebilmek için bazı harcamalarda bulunmaktadır. Bu harcamaları finanse etmek ise, çeşitli kaynaklardan tahsil edilen gelirlerle ancak gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar, vergiler (resimler), harçlar, para cezaları, mülk ve teşebbüs gelirleri, para ve basımından doğan gelirler, iç ve dış borçlanma gibi gelirlerdir. Bu türden gelirlerin konusu ve bu nedenle doğrudan ya da dolaylı bir şekilde gelirlerin kaynağı olan iktisadî unsurdan, söz konusu gelirlerin tahsilini kolaylaştıran birimler devlet açısından önemli faydalar sağlamaktadır. Devletler, gelirlerini kalemler bazında tahsil etme zorluğunu bu birimler vasıtasıyla aşabilmektedir. Bunlar iktisadî hayatta birer firma olarak görülmektedir. Osmanlılarda ise bu fonksiyonu mukataa kurumu üstlenmekteydi. Bir başka ifadeyle, mukataalar aracılığıyla merkezî hazineye gelir sağlanmaktaydı. Mukataa, bir işletme olabileceği gibi, genel olarak gelirlerin tahsil edilmesini konu edinebilen bir kuruluştur.² Bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı malî-idarî sistemi içerisinde mukataa, üstlendiği fonksiyon nedeniyle hem Osmanlı belgelerinde hem de Osmanlı toprak sistemi, vergi toplama yöntemleri ve malî yapısı üzerine yapılan çalışmalarda farklı anlamlarının kullanıldığı görülmektedir.³

MUKATAA KAVRAMI

Sözlükte, “kesmek” anlamındaki Arapça *kat* kökünden türeyen mukâtaa tabiri, “kesişmek⁴” manasına gelmektedir. “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı olarak anlaşma” şeklinde tanımlanacak genel bir anlamı vardır. Zamana ve mekâna göre değişen farklı kullanım türleri bu sözlük manasından ileri gelmektedir. Tarihsel geçmişi Abbasilere kadar uzanmakla birlikte

* Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: hdogan79@gmail.com

1 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2002, s. 99.

2 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003, s. 2.

3 Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodaliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 21.

4 Halil İnalçık, buradaki “kesişmek” anlamını, bir devlet gelir kaynağını bir özel şahsa belli bir bedel karşılığı kiralamak olarak tabir etmektedir. Ona göre, tapuya verilmeyen yani bir köylü tasarrufunda bulunmayan araziye devlet belli bir kira karşılığında şahıslara ihale eder. Burada şahıs köylü olmayabilir, şehirlî, esnaf hatta asker de olabilir. Köylüler de bireysel veya toplu olarak mukataa ile araziye tutabilirler. Bu çeşit topraklarda, tapu rejiminin kuralları uygulanmaz. Çünkü hukuk bakımından mukataa tam bir kiralama değildir. Kira bedeli, toplu bir miktar para olarak devletle kişi arasında bir sözleşme ile belli olur. İşte mukataa, kesim tabiri de buradan çıkmaktadır. Burada, karşılıklı bir anlaşma, kesişme ile, rantın miktarı belli olmaktadır. Bkz. Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, (1996), s. 5.

Selçukluların son dönemlerinde ve özellikle İlhanlılar zamanındaki yaygın kullanım şekliyle mukâtaa “ vergilerin belli bir meblağ karşılığı iltizama verilmesi” anlamında kullanılmıştır. Osmanlılarda da ilk olarak daha ziyade bu anlamda “mukâtaaya almak / tutmak” veya yalnızca “mukâtaa” tabirleriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesi kastedilmiştir. Bu dönemde mukâtaa kavramı aynı zamanda “sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ” anlamını da içermektedir. Bu kavram, “devlete ait birtakım vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” manasından zamanla “iltizamın konusuna dâhil olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır.⁵

Mukataa, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren sıklıkla karşımıza çıkan malî bir terimdir. Eski tahrir defterlerinde bu kavram yerine “maktu”, “maktu’â” “kat’ olundu” gibi tabirlere de tesadüf edilmektedir. Verginin miktarını, bazen icar bedelini, kesmek ve keşmek manasında olan “mukataa vazetmek” tabiri, bazen doğrudan doğruya “vergi tarh etmek” manasına gelmekteydi. Bu kullanım şekli bazı klasik dönem Osmanlı kaynaklarında da⁶ görülmektedir. Bu tür vergi, sonradan yalnız hâsılatı ve vâridatı değışebilen bağ, çiftlik, değirmen, memleha, şehir ve kasabalardaki gümrük, pazar vesaire resimlerine konu olmuştur. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, bir yeri mukataaya vermek işi, yalnız devlet tarafından değil, şahıslarca da yapılmakta idi.⁷

Mukataa kavramı, devlet işletmesi ya da devlete ait bir gelir payının tahsili işi için de kullanılmaktadır. Mukataalar, devlete ait gelirlerin tahsili veya bir tekel haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı ya da yer altı zenginliklerinden devlet payına düşen kısmı toplamak veya gerektiğinde bu kaynakları işletenlerden çıkardıkları madeni satın alma tekelî (monopson) kurmak şekillerinde işletilen üretim birimleridir. Bir bakıma mukataaları günümüzdeki şekliyle “Kamu İktisadi Teşebbüsleri” olarak da değerlendirebiliriz. Kara ve deniz gümrükleri, darphaneler, madenler ve şaphaneler buna örnektir. Devlet uygun gördüğü her türlü zirai, ticarî ve sınaî kuruluşu mukataa konusu yapabilmekte ve bunlardan hissesine düşeni de çoğunlukla özel teşebbüs eliyle toplatabilmekteydi.⁸ Mukataa, evvela mukavele, uzlaşma veya şurût manasında kullanıldığı gibi, bir bölgenin veya bir vilâyetin vergi işlerini üzerine alan bir kimse tarafından ödenen vergiler manasına da gelmektedir. Bundan başka bir köy ikta’ olarak verilebilirdi. Bu köyü alan kişi için devlet hazinesine borçlu olduğu muayyen maddeler tespit olunurdu. İşte buna da mukataa denmiştir.⁹ Mukataa, bir mahallin hâsılatının muayyen bir bedel ile bir mültezime veya bir emine verilmesi anlamında da kullanılmıştır.¹⁰ Coğrafi sınırları

5 Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 129.

6 “...Çün bu rağbet ile tevâyif-i enâm mütekeşsir oldu, yerleşti; hükmi-kazâ-muz’ oldu ki, bu evler yazılıp, hâllü hâline mukâta’a vaz’ oluna. Bu cihetten ki temlik olunan binâdur, yir vakftur; bi-mukâta’a olmaz, diyü. Pes bu yazının infâdî için, merhûm ammüm Cebe-Ali Beğ – ki ol esnâda Bursa Beği idi – ol ta’yîn olundu. Ve kemîne dahı, Bursa safâsına terk-i timâr idüp, ammüm huzûrını ihtiyâr itmiş idüm. Maslahatı üzerinde olmağın, işâret-i âliye şöyle oldu kim, bu şikeste-dil kalemi ile defter oluna. Hezârta ‘ablar çekilüp, hâne-be-hâne, hücre-be-hücre, ulviyyât ü süfliyyât, bağçe vü bâğât yazılıp, mukâta’a sebebi ile çok tebeddülât vâk’ oldu. Meselâ bir kişi mukâta’asın edâ idemeyecek evi koyup, ihtiyârî ile, hâline münâsib ev aldı...” Bkz. Tursun Bey, *Târih-i Ebû’l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul, 1977, s. 67- 68. Bu dönem mukataa uygulamasına dair Osmanlı tarihlerinde verilen bilgiler için ayrıca bkz. Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz- M. A. Saraç), İstanbul, 2003, s. 488; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşrî Tarihi*, c. II (Yayl. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen), Ankara, 1995, s. 709; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon)*, (Haz. Şerafettin Turan, Ankara, 1991, s. 97- 98.

7 Tayyib Gökbilgin, “XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi* 10-14 Kasım 1948, (1952), s. 434- 435.

8 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 120; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, s. 177; Mehmet Ali Ünal, “XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (3), s. 93.

9 Halil İnalıcık, “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, (1996), s. 30.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1984, s. 332; İnalıcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 5.

ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından belirlenmiş vergi kaynağı / kaynakları da mukataa olarak adlandırılmıştır.¹¹

Görüldüğü üzere, mukataaya dair kavram çokluğu, bu kavramların anlamı ve birbirleriyle olan ilişkilerinin karmaşıklığından ortaya çıkmaktadır. Bu husus, mukataa kavramı için tek bir tanım yapılmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Mukataa; iltizam, kesim, maktu' ve maktu'a kavramlarını kapsadığı gibi, icare / bedel, yöntem, malî birim, götürü ve sözleşme anlamlarını da içermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mukataanın Türkçe karşılığı olan kesim kelimesi, malî birim ve sözleşme anlamlarını karşılamamaktadır. İltizam ise, sadece bir vergi toplama yöntemi olarak bilinmektedir. Yöntem ve götürü anlamıyla maktu' ve kesim kavramı -icare anlamı hariç- eş anlamlıdır. İcare/bedel anlamında kesim kavramını maktu'nun bir versiyonu olan maktu'a kelimesi karşılamaktadır. Maktu'a ayrıca malî birim anlamına da gelmektedir. Yani maktu' ve maktu'a kavramları birlikte, sözleşme hariç mukataa kavramını karşılamaktadırlar.¹²

MUKATAALARIN YÖNETİMİ

Mukataa haline getirilen devlete ait gelir kaynağının hâsılâtının kim tarafından toplanacağı hususu aynı zamanda mukataanın ne şekilde yönetileceği veya hangi yöntem ile işletileceğini de açıklamaktadır.¹³ Osmanlı maliyesinde mukataa gelirleri başlıca üç yöntemle toplanmaktaydı. Bunlar, emanet, iltizam ve malikâne idi. Osmanlı maliyesinde merkezî hazinenin gelirlerinin tahsili için devlet, dönemin şartlarına uygun vergi toplama metotları geliştirmişti. Devlet için vergilendirmenin temelde iki yolu bulunmaktaydı. Bunlardan biri, maaşlı memur kadroları ile vergilendirme yapılması, ikincisi ise vergilendirme vazifesinin özel teşebbüs gibi hareket eden kişilere belirli şartlarda devredilmesi idi. Bu iki uygulama, vergilendirmede devletin kullanabileceği mekanizmaların iki ideal şematik kutbudur. Uygulamada bu iki kutup arasında değişik şekiller her zaman için var olmuştur. Osmanlılar, "emanet" ve "iltizam" usulleri ismini verdikleri bu metotların her ikisini de kullanmışlardır.¹⁴

EMANET USULÜ

Osmanlılarda mukataaların vergilerinin toplanması usullerinden birisi olan emanet, merkezî hazineye ait olan vergi gelirlerinin devlet tarafından bir memur kadrosu tarafından tahsil edilmesi manasına gelmekteydi.¹⁵ Mukataalar emanet yöntemiyle (bervech-i emânet) işletilebilmekteydi. Bu yöntemle devlet, mukataaları bir mültezime devretmeyerek bu işletmelere ait gelirlerin kendi eliyle görevlendirdiği kişiler tarafından toplanmasını tercih etmekteydi.¹⁶ Bir gelir kaynağı mukataa haline dönüştürüldüğünde, bu mukataa yıllık gelirin tespit edilmesi

11 Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi 1500- 1914*, İstanbul, 2005, s. 147.

12 Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 4.

13 Deniz Karaman, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Bazı Malikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler", *Bilgi*, 29, (2004), s. 140.

14 Mehmet Genç, "İltizam", *DA*, XII, (2000) s. 154.

15 Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003, s. 2.

16 Bu hususla ilgili olarak, Ft evâsıt-ı Zilhicce Sene: 1036 (M. Ağustos-Eylül 1627) tarihli, "Tuna mukâtaaları Özi Kalesi neferlerinin mevâciblerine ocaklık tayin olunduğundan, Nâzır Ahmed uhdesinde bulunan İskele-i İsakcı ve Tolca ve Maçın ve tevâbii mukâtaaları ile Zarar-ı Kassabiye Mukâtaası'nın iltizâm süresi bitiminde tâlibi çıkıncaya kadar Vezir Hasan Paşa'nın adamına emâneten zaptettirilmesi ve söz konusu mukataalara kimsenin müdahale ettirilmemesine" dair İsakcı ve Tolca ve Maçın ve İbrayil ve Hırsova kadılarına yazılan hüküm için bkz. 48 No'lu hüküm, *83 Numaralı Mühimme Defteri (1036- 1037/1626-1628) Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkı Basım*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 54, Ankara, 2001, s. 34.

için ilk yıllarda emanet yöntemi ile idare (deruhte) edilmekteydi. Buna ilaveten, bir mukataanın gelirlerinin azalması sebebiyle mültezimlerin talip olmaması, devletin mukataanın gerçek gelirini belirlemek istemesi ve mültezimlerin mukataanın işletme şartlarına uymaması gibi nedenlerden dolayı da devlet emanet yöntemini uygulama yoluna gitmişti. Diğer taraftan uzun süreli ve yıpratıcı savaşlar veya başka nedenlerden dolayı boşta kalıp gelirlerinin düştüğü ya da satışı gerçekleşmediği yıllarda da mukataaların bu yöntemle işletilmesi tercih edilmişti.¹⁷ Yine gelir düşüklüğü gibi nedenlerden dolayı mültezimlere çekici gelmeyen ya da padişah hasları veya madenler ve gümrükler gibi devlet tarafından işletilmesi gereken mukataalar da emanet yöntemiyle idare olunmaktaydı.¹⁸ Bu bağlamda Osmanlı maliye geleneğinde emanet, iltizama tercih edilmesi gereken bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.¹⁹

Emanet yönteminde, mukataanın geliri, memur, hademe maaşları, kira, yakıt, tamir gibi masraflar çıkarıldıktan sonra kalan kısım. Bu hâsılât da ya merkeze gönderilir ya da merkez tarafından uygun görülen yerlere nakledilerek mahsûbu yapılırdı.²⁰ Emaneten idare halinde mukataa geliri devlet bütçesine her ne kadar "mukataa hâsılâtı" adı altında yansımaktaysa da, bu hâsılât yine de gerçek vergi hâsılâtını tam olarak ifade etmemekteydi. Çünkü emanet uygulamasında da vergi toplama masrafları bulunmaktaydı.²¹ Mukataaları emanet usulüyle deruhte eden ya da vergilerini toplama hakkına sahip olan şahsa "emîn"²² adı verilmekteydi. Bu kişiler doğrudan merkezî hazine tarafından görevlendirilmekte olup, devletten bir maaş veya dirlik almaktaydılar. Mukataalardan elde edilen gelirlerin azlığı ya da çokluğundan veya zarar edilmesinden dolayı hiçbir sorumluluk üstlenmezlerdi. Sadece devletin kendisine tahsis ettiği ödenekle yetinerek geçimlerini sağlardı.²³ Eminler genellikle mültezimlerin talep etmediği veya askerî bakımdan önemli vergi kaynaklarının tahsili için tayin edilmekteydiler.²⁴

İltizam ve emanet işleri hazine-i âmire tarafından yürütülmekteydi. Devlet, mukataaya ait gelirlerin merkezî hazinede toplanmasını sağlamak için bütün mukataaları devlet merkezinde ya da mukataanın bulunduğu kadılıkta müzayedeye (açık arttırma) çıkartmaktaydı. Müzayedede esnasında hazineye en fazla fiyatı teklif eden ve bunun bir kısmını da peşin vermeyi kabul eden iltizamı almaktaydı. Devlet açısından peşinat miktarının fazla oluşu bir tercih sebebi idi. Çünkü iltizamdan amaç bir an evvel merkezî hazineye peşin para girişini temin etmektir. Zira devlete ait her türlü câri harcamalar hazine-i âmire tarafından karşılanmasından dolayı buna şiddetle ihtiyacı vardı. Yapılan müzayedede neticesinde en yüksek fiyatı ve ilaveten en fazla peşini vermeyi taahhüt eden yani iltizamı alan kişiye mültezim ve emin denilmekteydi. Osmanlı kaynaklarında bu durum "*bervechi iltizam emin ve mültezim*" olarak formüle edilmiştir. Eğer müzayedede sonunda iltizamı alan birisi çıkmazsa, bu durumda devlet, mukataa gelirlerinin tahsili için ulufeli bir memur tayin ediyordu ki bu kişiye de emin ismi verilmekteydi. Ancak iltizamı emaneten aldığı "*bervechi emanet emin ve mültezim*" şeklinde ayrıca belirtiliyordu. Bu

17 Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 150-151.

18 Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 178.

19 Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 128.

20 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, (ed. E. İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s. 544.

21 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986, s. 22.

22 Sözlükte, "kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse, mutemet" anlamına gelen emin kelimesi, Osmanlılarda belli bir vazifeyi yerine getirmesi istenen ve bu vazifesine mukabil devletten ücret alan, fakat üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen tüm görevliler için kullanılmıştır. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Emin", *DİA*, XII, (2000), s. 111- 112.

23 Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 128; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 150.

24 Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 2.

şekilde yani emanet suretiyle bir mukataayı iltizama alanlar da hazineye belli bir meblağı ödemek zorunda idiler.²⁵

Teorik olarak üç ila on iki yıl arasında tasarlanan sözleşme süreleri²⁶ XVI. yüzyıl boyunca fiilen çok daha kısa olarak gerçekleşti. Toplumun tüm kesimlerine açık tutulan yoğun rekabet ortamında sözleşme süreleri giderek kısılırken buna mukabil iltizam bedelleri de hızla yükseldi ve iltizam sektörü genişlemeye başladı. Bu rekabet ortamında emanet yöntemi de silinme derecesinde daraldı. Bu tarihlerden itibaren XIX. yüzyılın ortalarına kadar emanet usulü giderek çok nadir hallerde, ya ilk defa kurulan bir mukataa için müzayedeye esas alınacak gelir kapasitesini belirlemek gerektiği veya iltizama almaya istekli ve gerekli meblağı ödemeye razı olan mültezimler bulunamadığı ya da iltizama verildiği halde sözleşme süresi içerisinde fevkalade değişimler neticesinde mukataanın gelirinde büyük oranda azalma beklendiği için mültezimin işi bırakmak zorunda kaldığı durumlarda geçici olarak başvurulmuş istisnâ bir yöntem haline gelmeye başladı. Emanet usulü iltizama rekabet edemediği için zamanla ortadan kalktı. Çünkü iltizam, emanetle mukayese edilemeyecek kadar daha az masraf ve küçük bir bürokratik kadro ile azami vergilendirme imkânı sağlıyordu.²⁷

İLTİZAM USULÜ

Emanet usulünden farklı olarak mukataaya ait gelirleri toplama işi veya o mukataanın idaresi bir şahsa verilmişse buna iltizam usulü denilmekteydi. Lüzum kökünden türeyen "iltizâm" sözlükte "gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma" gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak ise, "özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması" demektir. Bu işi yapan kişiye de mültezim²⁸ denir. İltizamla eş anlamlı olarak "deruhde, tevcih, fûruht, ihâle ve taahhüd" kavramları da kullanılmıştır. Günümüzdeki anlamıyla vergilendirmenin bir tür özelleştirilmesi şeklinde nitelendirilebilecek olan iltizam uygulaması, ziraât toplumun hâkim olduğu dönemin yaygın bir uygulaması şeklinde ilkçağdan XX. yüzyılın başlarına kadar dünyanın birçok ülkesinde kullanılmış olan bir vergilendirme metodudur.²⁹

Bilindiği üzere bir kısım asker ve görevlilere belirli bölgelerden ve faaliyetlerden kendi nam ve hesaplarına vergi toplama hakkının devredilmesi anlamına gelen timar sistemi, önemli bir malî

25 Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 6, (1991), s. 59- 60.

26 Mültezimler, şartların elverişli olması ve bundan büyük kârlar elde edebileceklerini umduğu durumunda, mukataayı birden fazla tahvile iltizama alabilirlerdi. Bu şekilde altı, dokuz ve hatta on iki yıllık tahvillere rastlamak mümkündür. Buna karşılık, mültezimin mukataaya bir tahvil süresi dahi tasarruf etmediği zamanlar olmaktadır. Zira bu mültezimler ölebilir, mirasçıları da mukataayı tahvil sonuna kadar işletmek istemezler veya tahvil bitiminden önce bir başka kişi çıkar iltizam bedelini arttırır ve kendisi bu yeni fiyat üzerinden işletmeyi kabul etmezse mukataa yeni bir mültezime verilir. Bu durumda eski mültezim "kiste'l-yevm" üzerinden yani iltizam ettiği tutarın karşılığı olan gün başına düşen miktarı, tasarruf ettiği gün sayısınca ödemek zorunda kalır. Yeni mültezim ise, tahvilin arta kalan zamanı için, yeni fiyat üzerinden "kiste'l-yevm"e göre hesap verir. Arta kalan müddet kısa olursa, yeni mültezim onu bir tahvil ile birleştirebilir, böylece dört veya beş yıllık tahviller ortaya çıkardı. Bkz. Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre...", s. 147- 148.

27 Genç, "İltizam", *DİA*, XII, (2000), s. 155- 156.

28 Mültezimler merkezî hazine adına vergi toplamada geniş bir yetkiye sahipti. Sultan emrettiği takdirde, yerel askerî birliklere doğrudan ve düzenli ödemeler yapması gerekebilirdi. Kendi bölgesinin gelirini arttırmaya yönelik yeni yöntem önerilerini de içeren raporları da merkezî hükümet tarafından benimsenirdi. Ayrıca madenler, Osmanlı öncesine ait gümrük resimleri, ya da başka herhangi bir vergilendirilebilir faaliyet türü gibi yeni gelir kaynakları bulma vazifesi de vardı. Bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I: 1300- 1600, (ed. Halil İnalçık- Donald Quataert), (çev. Halil Berktaş), İstanbul, 2000, s. 103- 104.

29 Genç, "İltizam", *DİA*, XII, (2000), s. 154.

uygulama idi. Bu uygulama ile devlet bir aracı kullanmadığı için vergileri kolay ve masrafsız bir şekilde toplayabilmekteydi. Ancak bazı faaliyetler grubu vardı ki bunu timar sistemine dâhil etmek mümkün değildi. Merkezî bürokrasi ile ücretli askerî sınıfın yüklendiği bu faaliyetleri, geniş bir coğrafyaya yayılan bir imparatorluğun her tarafından toplanacak aynî vergileri, doğrudan doğruya ve münferit olarak tahsis etme imkânı olmadığı için, vergilerin nakden alınması ya da nakde çevrilerek merkezî hazineye intikal ettirilmesi ve oradan bu faaliyet gruplarına maaş şeklinde ödenmesi zorunluluğu bulunmaktaydı. İşte bu zorunluluk karşısında Osmanlılar uygulama sahasına iltizam sistemini koymuşlardır.³⁰

Başlangıçta ticarî vergileri ve padişaha ait arazilerden toplanan aşar vergisini toplamak için uygulama sahasına konulan bir malî metot olan iltizamın uygulama alanı 17. yüzyıldan itibaren giderek genişlemeye başlamıştır. Bundaki en büyük etken ise, ülke içi ekonominin daha fazla ticarileşmesi ve savaş tekniklerinin değişmeye başlamasıdır. Bilhassa Avrupa'da yapılan savaşlarda, piyade sınıfının baruta sahip ordularda öncelikli hale gelmesi dikkate alınırsa, Osmanlı idarecilerinin, reayanın köyleri terk etmesi ve eşkıyalık hareketlerinin artması sebebiyle, ekilen arazi azaldığı zaman, bu toprakları yeniden timarlı sipahilerin sorumluluğuna bırakma hususunda artan bir isteksizlik duyması bu bağlamda bakıldığında hiç de şaşırtıcı değildir.³¹ İltizam işini yürüten kurum hazîne-i âmire idi. Herhangi bir sefer-i hümayun sırasında İstanbul'da kalan başdefterdar, vergi toplanmasıyla ilgili her türlü emri vermeye, emin, mültezim ve kadılar dâhil bu işlerle uğraşan herkesi denetlemeye ve başarısız olanları görevden almaya tam yetkiliydi. Mültezimlerin veya başkalarının ödenmemiş vergi ya da gecikmiş borçlarını toplamak için, özel bir örgüt kurulup çok geniş yetkilerle donatılmıştı. Maiyetindeki altmış adamıyla birlikte bu örgütün başbâkikulu³² adı verilen amiri, vergisini ödemeyenleri takip ve gerekirse kendi inisiyatifile hapsedirebiliyordu. Öyle ki, II. Mehmed döneminde borçlarını ödeyemeyen pek çok mültezim hapse atılmış, hatta bazıları da idam edilmişti.³³ Vergi toplama hakkını elde eden mültezim, vergi veren kişilere iyi davranmayı³⁴ ve sorumlu olduğu bölgedeki gelirleri arttırmayı taahhüt etmiş olmaktadır. Mültezim nefsi ve bütün maddî varlığıyla sorumludur. Yükümlülüğünü yerine getiremediği zaman bütün malları satılır, kendisine borcu olanlardan alacakları hazine adına tahsil edilir, yeterli gelmediğinde, kendisine kefil olanlardan

30 Eftal Şükrü Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, III, (1999), s. 250.

31 Ariel Salzman, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyânlar", *Osmanlı*, III, (1999), s. 228.

32 Vergiye ait hususlarla diğer malî konuları tetkik ve yoklama ile görevli olan hazine memurlarının amirine verilen unvandır. Bakî kelimesi bakmak mastarından gelmektedir. Bundan dolayı bakî kulu müfettişin tam karşılığıdır. I. Selim zamanında (1512- 1520) Bakî Kulları adıyla bir birim kurulduğu söylene de bu husus herhangi bir kaynağa dayandırılmamaktadır. Bkz. Mehmet Pakalın, "Bakî Kulu", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, (1983), s. 578. Fakat defterdarlığın bünyesinde böyle bir vazifeyi gören bir görevlinin bulunması mümkünse de bunun bir büro şeklinde kuruluşu muhtemelen XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. Zira bu döneme ait bazı vesikalarda bakaya teftişiyile görevlendirilen kimselere tesadüf edildiği gibi bazı kayıtlarda da bakî çavuşluğu adlı bir görevlinin bulunduğu ve bu çavuşların defterdarlığa bağlı olarak devlete ait bakîye gelirlerini toplamakla görevli olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Feridun Emecen, "Başbâki Kulu", *DA*, V, (1992), s. 126.

33 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I: 1300- 1600, s. 103.

34 Devletin, vergi toplamakla yükümlü olan mültezimlerden beklediği en önemli vazife, reayanın korunup gözetilmesi, başına buyruk davranmaması, zulm ve te'addide bulunulmamasıydı. Şayet bu duruma aykırı davranan mültezimler olursa, iltizamlarının ellerinden alınması söz konusuydu. Bununla ilgili olarak 20 Zilkade 978 (15 Nisan 1571) tarihli, Musul'da Nâzır-ı Emvâl ve Mültezîm olan Cârullah oğlu Mehmed hakkında fesat çıkarttığı ve mîrî malî kendi keyfî harcamalarında kullandığı yolunda vaki olan şikâyetlerin incelenip adı geçenin teftiş edilmesi; suçlu görüldüğü takdirde mîrî malin tahsil edilip kendisinin de hapsedilmesi hakkında Diyarbakir Beğlerbeğisi'ne gönderilen hüküm için bkz. 457 No'lu hüküm, *12 Numaralı Mühimme Defteri (978- 979/1570- 1572) Özet- Transkripsiyon ve İndeks-I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 33, Ankara, 1996, s. 321- 322.

kefalet meblağlarını alınır, tüm bunlar da borcu karşılamadığı takdirde mültezim yakalanıp zindana atılırdı.³⁵

Devlet, mukataa gelirlerinin hazinede toplanmasını sağlamak için her bir mukataayı yıllık geliri (vergi veya mal) karşılığında belli bir süre (1-3 yıl)³⁶ ve çeşitli şartlar ile işletilmek üzere devlet merkezinde veya söz konusu mukataanın bulunduğu kadılıkta müzayedeye çıkarıyordu.³⁷ İltizam edinme süreci ise şöyle gerçekleşmekteydi: Maliyenin binlerce mukataadan oluşan vergi kalemleri sadece İstanbul'da değil, aynı zamanda her mukataanın bulunduğu bölgede sürekli olarak rekabet içerisinde tutulan taliplerin kadiya ya da bölgenin en büyük maliye yetkilisi olan defterdar, muhassıl vb. görevlilere yaptıkları başvuru ile işlem başlardı. Aday bu başvuruda ödeyeceği meblağı, ne kadarını peşin ödeyeceğini, kefillerine ait liste ile her bir kefilin ödemeyi taahhüt ettiği meblağı ve kabulünü istediği diğer şartları belirtirdi. En uygun şartlarda en yüksek meblağı teklif eden adayın vergilendirmeyi başarabilecek ve teklif ettiği meblağı ödemeye yeterli malî gücü olduğunu belirledikten sonra, kadı kefillerin taahhüt ettiği kefalet meblağını ödeme gücüne sahip olup olmadıklarını anlamak üzere evlerine kadar giderek bizzat kontrol edip güvenilir şahitlerin de ifadeleriyle kaydettikten sonra arz tezki-resini hazırlar ve merkeze yollardı. İstanbul'da da gerekli incelemeler yapılarak teklif uygun görülürse iltizam mukavelesi³⁸ oluşmuş sayılır ve tüm bu verileri ihtiva eden bir berat hazırlanarak gönderilirdi. Akabinde mültezim vergilendirme işine başlayabilirdi.³⁹

Devletin, bir taraftan vergi kaynaklarının durumunu iyileştirebilmek, diğer taraftan uzun süreli ve masraflı savaşlar dolayısıyla çektiği nakit sıkıntısına kaynak temin etmek istemesi⁴⁰ ve vergi kaynağını uzun vadeli çıkarları açısından koruma isteğinin artması amacıyla genelde 1-3 yıl olarak tasarlanan ancak teorik olarak 12 yıla kadar uzayabilen iltizam süresindeki sınırlama kaldırılarak 10 Ocak 1695 yılında yayınlanan bir fermanla malikâne sistemine geçildi.⁴¹

MALİKÂNE SİSTEMİ

XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Osmanlılar, içeriden nüfus baskısı ve bürokratik yapıdaki değişim, askerî harcamalardaki artışa karşılık savaş gelirlerinin düşmesi, transit ticaret yollarının değişmesi ve rekabetten dolayı Ortadoğu'da eskiden beri elde edilen gelirlerdeki

35 Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, (1962-1963), s. 146- 147.

36 Murat Çizakça, mukataaların en fazla üç yıllığına mültezime verildiği düşünülse de arşiv kaynaklarının bunun doğru olmadığını ortaya koyduğundan bahsetmektedir: "Nitekim devlet olumlu ekonomik şartlardan azamî faydalanmak amacıyla, bir vergi kaynağını ihalede gerçekleşen miktardan daha yüksek bir meblağa almak isteyen bir girişimciye devretmekte sakınca görmemiştir. Kısacası, bir mültezimin vergi kaynağını ne kadarlık bir süre boyunca kontrolü altında tutabileceği Osmanlı iltizam sisteminde belirgin değildir. Böylelikle, mültezimin ilk plânlamış olduğu süre ile gerçekleşmiş süre arasında bir farklılık doğmaktadır. Bazı araştırmacılar bu farklılıktan hareketle, açık arttırma sisteminin ne denli rekabete açık olduğu hakkında fikir yürütebilmişlerdir." Bkz. Murat Çizakça, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)", *Osmanlı*, III, (1999), s. 224.

37 Rahmi Deniz Özbay, "17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)", *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, (2009), s. 2110; Ünal, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi", s. 59.

38 İltizam mukavelesi, tahvil adı verilen ve genellikle üç yıllık bir süre için yapılırdı. Ancak çok defa birkaç tahvil için dokuz hatta on iki yıla kadar uzayan bir süreyi kapsayabilir ve bu durum verilen beratla açıkça belirtilirdi. Bkz. Genç, "İltizam", *DİA*, XII, (2000), s. 155.

39 Genç, "İltizam", *DİA*, XII, s. 155.

40 Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 3.

41 Abdulkadir Buluş, "Vergi Toplamanın Özerkleştirilmesinin Vergi Toplamanın Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi İle Bir Mukayese", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, (2010), s. 96.

azalma, Amerikan gümüşünün yol açtığı fiyat artışı ve enflasyon, savaşlarda ateşli silah kullanımının yaygınlaşması ve savaş tekniklerindeki değişim nedeniyle orduda yapısal dönüşüm ihtiyacı, timar ve devşirme sistemlerinin değişmesi, toprak idaresinin bozulması, Celâlî isyanları ve benzeri eşkiyalık ve toplumsal kargaşalıklar gibi birbirine zincirleme olarak bağlı pek çok sorunla karşı karşıya gelmişti.⁴² Tüm bu siyasî, idarî, toplumsal ve malî gelişmeler malikâne uygulamasının zeminini hazırlamıştı.

Malikâne, Arapçada "mülk sahibi", "bey", "hükümdar" ve "tasarruf eden" anlamına gelen mâlik⁴³ kelimesiyle Farsçada – âne ekinden türetilmiş bir kelimedir.⁴⁴ Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi, mukataaların ve Hazine-i Âmir'e bağlı gelir kaynaklarının ömür boyu tasarruf etme yetkisiyle özel kişilere satılması esasını gerektirmekteydi. Mukataayı işletme hakkını elde eden kişi merkezî hazineye önce "muaccele"⁴⁵ adı verilen yüklü bir para ödemekte ve her yıl da "mal"⁴⁶ olarak adlandırılan küçük bir meblağı, yıllık vergi halinde hazineye yatırıyordu. Bunlara karşılık mukataanın gelirleri, hayatta olduğu sürece malikâneciye ait oluyordu. Devlet sadece malikânecinin ölümü üzerine o mukataayı yeniden kendisine alabilecek ve bu durumda isterse yeniden bir başkasına satabilecekti.⁴⁷ Böylece sistem hem devletin acil para ihtiyacını, hem de yıllık olağan giderlerini finanse etme amacını taşımaktaydı. Muaccele meblağları, daha önceki iltizam uygulamasında olduğu gibi açık arttırmalarda oluşuyor, mal meblağları ise devlet tarafından belirleniyordu.⁴⁸

1683 yılında başlayan Osmanlı- Avusturya savaşlarının ortaya çıkardığı malî krizi gidermek, devlet hazinesine yeni gelirler sağlamak ve perişan olmasını önlemek için mirî mukataaların "kayd-ı hayat" şartıyla "serbestiyet" üzere malikâne olarak "ricâl-i devlet" ve "âyân-ı memleket"e iltizama verilmesi için Başdefterdar Halil Efendi'nin telhisini "Sadrazam ve ulemây-ı kirâm" uygun görüp imza etmişler, bunun üzerine de bir hatt-ı hümayun yayınlanmıştı.⁴⁹ Zamanın Baş Defterdarı tarafından hazırlanan esaslar dâhilinde 24 Cumaziyelahir 1106 / 10 Ocak 1695 tarihinde yayınlanan fermanın getirdiği sistem,⁵⁰ aslında malî zaruretlerin ortaya çıkardığı bir

42 Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul, 2005, s. 38- 53.

43 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1996, s. 1260.

44 Mehmet Genç, "Malikâne", *DİA*, XXVII, (2003), s. 516.

45 Mirî yani devlete ait iltizamat (malikâne) ve mukataattan ve taksitle satılan emlaktan peşin olarak alınan paraya verilen isimdir. Ayrıca mirî arazinin ve yine bu hükümde olan arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihanın tasarruf hakkı karşılığında peşin olarak verilen nakdî bedele de "muaccele" denilmektedir. Bkz. Pakalın, "Muaccele", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, (1983), s. 550. Muaccelenin miktarı, tarafların kıyasıya rekabet ettiği müzayedelerle (açık arttırma) belirlenmekteydi. Bkz. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, (çev; Şehnaz Layıkel), İstanbul, 1999, s. 141.

46 Osmanlı maliye literatüründe malikânecilerin sahip oldukları malikâneler için her yıl ödeyeceği yıllık vergidir. Hazine defterlerinde "mal" olarak tabir edilen bu vergilerin miktarı malikâne uygulamasından önce, normal olarak mültezimler arasındaki rekabetle belirlenirdi. Mukataanın durumuna ve rekabetin şartlarına göre seneden seneye artar veya eksilirdi. Ancak mukataalar malikâne haline geldikçe "mal"lar devlet tarafından belirlenen değişmez ve katî rakamlara dönüşmüştür. Bkz. Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", s. 253.

47 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 33.

48 Çizakça, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)", s. 224. İltizam sisteminde mukataa deruhde edebilmek için yıllık gelirinde bir artış yapmak, malikânede sisteminde ise uygulamanın başlangıç tarihinde ilgili mukataanın yaklaşık iki veya üç yıllık kârının karşılığı olan muaccele ödemek gerekmekteydi. Burada bahsi geçen kâr, ilgili mukataanın kârı değil, malikânecinin hazineye ödediği yıllık bedel ile mukataanın yıllık toplam geliri arasındaki farktır. Bkz. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 154.

49 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu", *Belleken*, XLII, Sayı: 168, (1978), s. 668.

50 Malikâne kavramının Osmanlı malî literatürüne bu tarihten önce girdiğini belirtmemiz gerekir. Osmanlıların erken dönemlerinde askerî başarılar dolayısıyla ya da ıssız yerlerin şenlendirilmesi için temlik edilen topraklara mülk ya da malikâne denilmektedir. Yaygın olarak görülen bir diğer malikâne türü ise, malikâne-divanî olarak

vetirenin, XVII. yüzyılın sonlarında ulaştığı bir aşamada normal sayılabilecek bir neticesi olmuştur.⁵¹ Mukataaların, dâhilinde bulunan reayayı da himaye edeceği düşüncesiyle askerî sınıf mensuplarına ömür boyu şartıyla ve maaşları karşılığında ilzam edilmesine ait uygulamadan, yine söz konusu mukataaların herkese açık müzayede ile satılmasına geçiş çok önemli bir sıçrama sayılamaz. Bu değişimin çok kapsamlı olmadığı düşünülse bile malikâne sistemi, Osmanlı maliye uygulamaları içerisinde yaklaşık 150 yıllık bir ömre sahip olması bakımından önemi hiç de küçümsenemeyecek bir müessese durumuna gelmiştir.⁵² Sistemin amacı, kuruluşunu ilan eden fermanın da tespit ve ifadesinde olduğu gibi sık sık değişen mültezimlerin, mümkün olduğu kadar fazla kâr elde etmek uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere kalıcı bir mültezimin tasarrufuna bırakmaktı.⁵³

Bir vergi kaynağının malikâne olarak satılabilmesi için onun "mukataa" statüsünde yani merkezî hazineye ait sayılan gelir kaynaklarından birisi olması gerekiyordu. Bu özelliği tam olarak ifade etmek için "mirî mukataa" terimi kullanılmaktaydı. Mirî mukataalar havass-ı hümayuna dâhil, yani timar alanları dışında kalan gelir türleriydi. İşte Hazine-i Âmire ancak bu tür gelir kalemlerini malikâne olarak şahıslara satabilirdi.⁵⁴ Devlete ait gelirlerin yaklaşık % 50'sini meydana getiren mukataalar için 1695 yılında yürürlüğe giren malikâne sistemi, ilk olarak köy ve mezra gibi düşük senelik hâsılatlı yerlerin⁵⁵ satışından başlanarak kısa sürede çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Zira sistemin uygulamaya konulduğu tarihten iki yıl sonra, malikâne sistemi, orta ve yüksek rütbeli askerî sınıf mensuplarına tahsis edilmiş olan has gelirlerine de şamil kılındı.⁵⁶ Malikâne uygulamasının başlangıcında ister reaya ister askerî (yönetici) sınıfa mensup olsun kadın veya erkek her kesimden insan malikâne sahibi olabiliyordu. Malikâne sistemini daha önce uygulanan iltizam sisteminden ayıran en önemli farkların başında vergi toplama yetkisinin veya tasarruf süresinin birkaç yıl ile sınırlı olmaması, bu sürenin malikâne sahibinin ömrü boyunca⁵⁷ devam etmesi gelmekteydi. Malikâneyi işletme hakkını elde eden malikânegilerin beratlarında bu husus, "bervech-i te'bid" veya "kayd-ı hayat" kavramlarıyla ifade edilmekteydi.⁵⁸

adlandırılmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı maliyesindeki malikâne uygulaması ile devletin kuruluş yıllarında görülen malikâne-divani sistemi birbirine karıştırılmamalıdır. Bu tip malikâneler bir bakıma özel mülk idi. Bunun karşılığında malikâneye sahip olan kişi vergi gelirlerinden bir pay almaktaydı. Divanî olarak adlandırılan hisse ise devlete ait olup, bunun karşılığında malikânenin gelirinden elde edilen pay timar olarak verilmekteydi. Bu tür toprakların avârız-ı divaniye adı verilen vergilerini toplama hakkı da doğal olarak devlete aitti. Bkz. Avdo Sucasca, "Malikâne (Osmanlı İmparatorluğu'nda Mirî Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı)", (çev. M. Özyüksel), İÜİFM, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, 41, S. 1-4, (1985), s. 274; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara, 1984, s. 149; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, s. 129.

51 Malikâne sistemi, hem kuruluş fermanında, hem de çeşitli hukukî muamele tarzlarını tayin ve tespit eden pek çok hükümde ifade edildiğine nazarın, Kahire köylerinde öteden beri uygulana gelen bir usulün benzeri olarak düşünülmüş ve uygulanmıştır. Bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar*, 8- 10 Haziran, (ed. Osman Okyar), (1973), s. 237.

52 Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", s. 236- 237.

53 Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", s. 237.

54 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 34.

55 Devletin malikâneye konu olan mukataaların büyüklüğünü bu şekilde sınırlandırmasının en önemli nedeni, sistemin yeni kurulmuş olması dolayısıyla riskin en aza indirgenmesi isteği idi. Bkz. Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 150.

56 Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 24- 25.

57 Malikâne sahibinin ölümüyle, malikâneye konu olan mukataa yeniden devlete dönmekte ve tekrar malikâne olarak satışı mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu işlem, sınırlı süreli bir özelleştirme olarak düşünülebilir. Ayrıca mukataalar malikâneye dönüştükten sonra müzayede konusu iltizam değil, malikâne satışlarıdır. Bkz. Deniz Karaman, *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara İdari, Askerî, Malî Tarih*, Ankara, 2013, s. 347.

58 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995, s. 513; Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 20.

Malikâneyi iltizam sisteminden ayıran ikinci özellik ise; normal iltizamda mültezimler bir mukataayı deruhde etmek için mukataanın senelik hazineye ödenmesi gereken vergi miktarları (mal) üzerine rekabet ederlerdi. Müzayedede en fazla meblağı teklif eden mültezim, mukataayı genellikle üç yıllığına işletebilmekteydi. Fakat bu sürenin bir garantisi yoktu. Çünkü bir mültezim bir mukataayı işletirken, yani vergilerini toplarken, bir başka mültezim ilgili mukataa için daha yüksek bir fiyat teklif ettiğinde, ilk mültezimin iltizam sözleşmesi sona erebilirdi. Malikâne sisteminin devreye girmesiyle birlikte, mültezimler için iltizam sözleşmesinin vaktinden önce bozulma riski de ortadan kalkıyordu.⁵⁹ Malikâne sisteminde mukataa, merkezde divanda yapılan müzayede ile deruhde edilmekteydi. Müzayede işlemi ise, sadrazam ile defterdarlıkta gerçekleşmekteydi.⁶⁰ Fakat muhassıllık, voyvodalık vb. olan bölgelerde satış işlemi için merkezden görevliler gönderilmekteydi.⁶¹ Malikâne süresi ise, ilgili mukataaya halkın ilgisinin sona ermesine kadar devam sürmekteydi.⁶²

Malikâne sistemi ile devlet yalnız gelecek yılların gelirlerinin idamesini sağlamakla kalmamış, ayrıca yepyeni bir gelir kaynağı da temin etmişti. Mukataaların malikâne olarak satış işlemi ise şöyle gerçekleşmekteydi: Genellikle devletin belirlediği asgarî muaccele miktarı ilan edildikten sonra malikâneye talip olan şahıslar, satış işlemine memur olan görevlinin huzuruna gelerek yapmak istedikleri yükseltme miktarlarını kaydettirirlerdi. Neticede en yüksek fiyatı teklif eden kişiye satış yapılırdı. Tekliflerin hiçbiri asgarî sınıra ulaşmamışsa, satış gerçekleşmezdi. Şayet müzayede şartlarına riayet edilmeyerek tespit edilen asgarî sınırın altında satış yapılmışsa, bu satış hükümsüz sayılarak yeniden müzayedeye başvurulurdu.⁶³ Malikâneyi işletme hakkını kazanan malikâneci, müzayede sonunda yatırdığı peşin para (muaccele) dışında ilgili mukataanın satış tarihinde merkezî hazineye sağladığı yıllık nakdî vergiyi (mal) üç taksit halinde ve bir sene içerisinde öderdi.⁶⁴ Müzayede "tallalbaş" adı verilen bir görevli tarafından yönetilir, mukataayı işletme hakkını elde eden şahıs ve diğer taliplerin ilgi göstermediği bildirilmedikten sonra tutanak arz edilir ve bu tutanak malikânede korunurdu. Merkezî hazineye peşin olarak yatırılan muaccele miktarının %2'si nispetinde ayrıca müzayede masrafları için hazineye *dellâliye* adı verilen bir vergi ödenmekteydi.⁶⁵

Müzayede sonunda en yüksek muacceleli teklif ederek ilgili mukataayı satın alan kişiye, malikâne sahibi olarak kendisine sahip olduğu hak ve yetkileri belirten bir berat verilmekteydi. Devlet bu beratla, malikâneye konu olan mukataanın (vergi kaynağının) yer aldığı mekân veya mükellefler üzerinde yani vergi matrahı ile ilgili sahada, her türlü malî haklarla beraber bazı idarî ve inzibatî hakları da malikâne sahibine devretmiş olurdu. Bu husus belgelerde ünlü tabiri ile "mefruzu'l-kalem ve maktu'ül-kıdem min külli'l-vücûh serbestiyet üzere" hayatta oldukça mutasarrıf olduğu belirtilirdi.⁶⁶ Bu durum ise malikâne mutasarrıflarının kendi mukataa bölgelerinde eyalet ve sancağa bağlı olmadan yalnızca merkeze karşı sorumluluk taşımak ve kadı dene-

59 Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 20- 21.

60 "Ba'dehû bi'l-cümle mukâta'âtın malikâne üzere fûruhtu fermân olunup ve Mirîden münâdî ta'yîn ve her gün Sadrazam ve Defterdâr kapusunda tâlibler muvâcehesinde müzâyede olunup, fûruhtuna mübâşeret ve mu'accelelerinden taraf-ı Mirîye ol sene dört yüz kîşe akçe mikdârî irâd hâsıl olup ve sene be-sene birer mikdâr şey hâsıl olunacak bir meded oldu, fı minhû." Bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 513-514; Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, s. 154.

61 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s. 513.

62 Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 154.

63 Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", s. 238.

64 Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 21.

65 Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 154.

66 Genç, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", s. 239.

timi altında örf yetkisini üzerinde bulundurması anlamına gelmekteydi.⁶⁷ Malikânegilerin yıllık vergilerini düzenli olarak yaparak sistemin temel kuralına uyması, kanunları ihlal etmemesi ve kadıllara hakkında herhangi bir şikâyette bulunulmaması şartıyla devlet malikâneginin işlerine hiçbir şekilde karışmamaktaydı.⁶⁸ Malikâne sahibinin bu hakları ve satın aldığı malikâneye dışarıdan bir başkasının müdahale etmemesi devlet tarafından garanti altına alınmaktaydı. Bu husus ise kendisine verilen berat tezkirelerinde açıkça belirtilmekteydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir vergi kaynağının malikâne olarak satılabilmesi için onun bir mukataa statüsünde olması, yani merkezî hazineye ait sayılan gelirler kaynakları arasında olması gerekiyordu. Devlete ait olan mukataalar da havâss-ı hümayûna dâhil olan yani timar alanları dışında kalan gelir türleriydi. Ancak devlet maliyesinin bir darboğaz içine girerek sıkıntıya düşmesi ve timar sisteminin bozulması neticesinde timar alanları mukataaya dönüştürülmeye başlanmıştır. Timar alanlarının mukataalaşmasından kastedilen ise, has, zeâmet ve timar adlı dirliklerden elde edilen ve mahallinde tahsis oluna gelen gelirlerin giderek merkezî hazine gelirleri arasına dâhil edilmesidir.⁶⁹ Timar sahalarının mirî mukataalara dönüştürülmesinin temel amacı merkezî hazineye gelir sağlamak olduğundan, geliri yüksek zeâmet ve timarlar boşaldıkça hak sahiplerine verilmeyip mirî mukataalar adı altında hazine hesabına zapt edilip her yıl mültezimlere verilerek iltizam bedeli olarak alınan paralar, gelir yazılmaya başlanmıştır.⁷⁰ Devletin bu uygulamadan bir başka amacı da ordudaki ulufeli asker sayısının çoğalmasından⁷¹ dolayı artan maaş ödemelerini yapabilmektir. Bunun en tabii yolu da eskiden timar sipahisine dirlik teşkil eden toprakların gelirlerini merkezî hazineye aktarmaktır.⁷² XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mukataalaştırma yöntemi sadece timar alanlarıyla sınırlı kalmayıp beylerbeyi, sancakbeyi gibi ümeranın hasları da zamanla kaldırılarak mirî mukataalara dâhil edilmeye başlamıştır. Böylece merkezî otorite, devletin gelirlerini arttırmak amacıyla arazi ve yerel yöneticilere ait diğer gelir kaynaklarını mukataaya dönüştürerek merkezî hazinenin kontrolüne almaktaydı.⁷³ Bu malikâne haslarda hâsılat doğal olarak hazineye muacceleyle ödeyen malikânegiye aitti. Fakat malikâne sahipleri "mal" adı verilen yıllık ödentileri has mutasarrıfına ödemek mecburiyetindeydiler. Has mutasarrıfları ise yılda dört taksit halinde "mal"larını malikâne sahibinden alacaklardı. Bunlara "mal" ile birlikte ayrıca "mal"ın % 16'sı oranında bir "kalemîye" ödemek gerekiyordu ki son düzenlemeyle bu oran % 20'ye yükseltiliyordu.⁷⁴

67 Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", s. 255.

68 Çizakça, İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, s. 141- 142.

69 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 34.

70 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Sad. Neşet Çağatay), c. I-II, Ankara, 1987, s. 162.

71 Timarların valiler, saray halkı ve çevresi tarafından gasp edilmesinden dolayı timarlı sipahi sayısı gittikçe azalırken, buna mukabil ulufeli asker sayısında önemli ölçüde artış göstermeye başlamıştır. Koçi Bey bu hususu şöyle dile getirmektedir: "... nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup, kimini paşmaklık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirib, kendileri tamamen doyduktan sonra her biri adamlarına nice timar ve zeâmetler verdirip, kılıç erbâbının dirliklerini kestiler..." Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, (Sadeleştirilen; Zuhuri Danişman), İstanbul, 1972, s. 22.

72 Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezi'nin 50. Yılı (1942-1992), İstanbul, 1992, s. 86.

73 Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, s. 44. Koçi Bey bu durumu şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir: "... Padişah hasları ve mukataalar ki, - Devlet hazinesidir- vezir-i âzam Rüstem Paşa, çalıştığını göstermek için şeriata aykırı olarak iltizâma verdi. İltizâmı, nâmuslu emirler kabul etmediklerinden, namussuz, fâsik yahudi emirler eline girerek mukataa ve pâdişâh Has'ı olan köylerin mahv ve harab olmasına sebep oldu..." Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, s. 69. Aynı eleştiriyi Mustafa Nuri Paşa da yapmaktadır: "...Bundan başka bir de, gerek havâssı hümayun ve gerek vezirler ve emîrler has ve zeâmetleri gelirleri, emirleri ile toplatılır iken, Rüstem Paşa, padişah haslarını iltizama vermek gibi yıkıcı bir bid'at icad ederek, bu biçimde iltizama verme işi git gide vezirler ve emîrler has ve zeâmetlerine, evkaf arazisine ve hattâ timarlara dek vardı..." Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, c. I-II, s. 136.

74 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 42.

MALİKÂNE UYGULAMASI ÖNCESİ KOCAELİ SANCAĞI'NDAKİ MUKATAALAR

Aşağıdaki tabloda XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'nda bulunan mukataaların bir dökümü yer almaktadır. Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere, XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'nda; başhâne, bozahâne, meyhâne ve bezirhâne gibi sinâî işletmeler; iskele, gümrük ve dalyanlar; öşür ve çift resmi dışında ihtisâb, resm-i arus, bâd-ı hevâ, resm-i ağnam, resm-i keyl ve cürm-ü cinayet gibi vergiler; kapan ve bâc gibi çarşı veya tartı gelirleribaşlıca mukataa konularını oluşturmakta ve has, zeâmet ve timar olarak tahsis edilmiş bulunmaktaydılar.

Tablo- 1: XVI. Yüzyılda Koca-ili Sancağı'ndaki Mukataalar (H.937/M.1590)⁷⁵

Mukataanın Konusu	Sancak	Kaza	Kime Ait Olduğu	Sayfa No
Mukataa-i iskele maa bac-ı pazar ve başhâne ve meyhâne ve resm-i arus ve bad-i heva-i nefsi-şehr ve resm-i ağnam-ı şehr-i Boyaca? ve bezirhâne-i ...?	Koca-ili	İznikmid	Mir-liva	759
Mukataa-i kapan-ı meyve-i İznikmid	Koca-ili	İznikmid	Padişah	760
Mukataa-i iskele-i Keremiyye, mukataa-i bozahâne annefs-i Kandıra	Koca-ili	Kandıra	Padişah	769
Mukataa-i gümrük-i iskele-i Şile	Koca-ili	Şile	Padişah	778
Mukataa-i meyhâne ve bozahâne ve bac-ı pazar-ı ve resm-i keyl ve resm-i arus ve cürm-ü cinâyet-i nefsi-şehr	Koca-ili	Gegivize	Mir-liva	785
Mukataa-i bac-ı pazar maa ihtisâb ve resm-i arus ve bad-ı heva ve resm-i keyl-i nefsi-şehr ve bozahâne	Koca-ili	İznik	Mir-liva	798
Mukataa-i dalyan-ı göl-i Artık?	Koca-ili	İznik	Padişah	799

Yukarıda izah ettiğimiz malikâne sistemine geçiş süreci içerisinde tabloda yer alan mukataaların birçoğu ve daha sonra kurulan mukataalar merkezî otorite tarafından malikâne olarak satılmıştır. Çalışmamızda, Kocaeli Sancağı'nda Başmuhasebe Kalemî'ne bağlı olan malikâne mukataalar üzerinde durulacaktır.

75 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II: Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca-ili Livâları Dizin ve Tıpkıbasım, Defter-i Hâkânî Dizisi: 1, Ankara, 1994; Karaman, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Bazı Malikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler", s. 145.

KOCAELİ SANCAĞI'NDA MUKATAALARIN MALİKÂNE OLARAK SATILMASI (1712-1730)

İzmit, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında fethedilen ve ticari faaliyetleriyle meşhur olan önemli bölgelerden birisiydi.⁷⁶ Osmanlı fetihlerinin kuruluş yıllarında Anadolu'nun kuzeybatısına doğru genişlemesiyle birlikte bu bölgeye yoğun olarak Türk akınları başlamıştı. Bu akınlar neticesinde 1337'de İzmit Osmanlıların eline geçmiş ve şehrinin idaresi fetihten sonra Süleyman Paşa'ya bırakılmıştır. Akabinde bu bölgede İzmit'in merkez olduğu Kocaeli Sancağı teşkil edilmiştir. Şehir Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra İznikmid olarak adlandırılmış ve bu isim dönemin Osmanlı kaynaklarına da bu şekilde yansımıştır. XIX. yüzyıl ortalarına doğru İznikmid, XX. yüzyıl başlarında ise günümüzde olduğu gibi İzmit şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁷

İdari bakımdan Orhan Bey zamanında (1326-1362) merkezi İzmit olarak kurulan Kocaeli Sancağı, 1420 yılında Anadolu Eyaleti'ne bağlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) yapılan 1530 tarihli tahrirde göre Kocaeli Sancağı'nın Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir. Bu dönemde Kocaeli Sancağı'na bağlı kazalar; İznikmid, Kandıra, Şile, Yoros, Yalakabad, İznik, Gegbuze ve Ada kazası idi. Fakat yine Kanuni devrinde 1536 yılında idarî taksimatta yapılan bir değişiklik ile Kocaeli Sancağı Anadolu Eyaleti'nden ayrılarak Cezayir-i Bahr-i Sefid (Kaptan Paşa) Eyaleti'ne bağlanmış ve XVII. yüzyılda bu eyaletin sınırları içerisinde kalmıştır.⁷⁸

1695 yılında merkezî idare tarafından mukataaların malikâne olarak satışına karar verilmesinden sonra malikâne satışının gerçekleştiği ilk sancaklardan birisi de Kocaeli Sancağı olmuştur. Kocaeli Sancağı dâhilinde mukataaların kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyla satışı, diğer bölgelerde olduğu gibi hem merkezde hem de mahallinde gerçekleşmiştir. Kocaeli Sancağı'nın malî idaresi ve kontrolü bir bütün olarak merkezden yapılmaktaydı. İlgili dönemde Kocaeli Sancağı dâhilinde malikâneye konu olan mukataaların buldukları kaza, nahiye ve köyler şunlardır:

Tablo- 2: Kocaeli Sancağı'nda Malikâne Satışı Yapılan Yerler (H.1124/M.1712-H.1143/M.1730)

İznikmid ¹	Abdi Beğ ²	Adil ³
Arslanlu ⁴	Gögerlü ⁵	Gediklü ⁶
Kalkanlu nam-ı diğer Hacı Hamza ⁷	Koç Ali ⁸	Ada ⁹
Kutluson-i Sağır ¹⁰	Enertekmir ¹¹	İratlık ¹²
Köle ¹³	Koyluca ¹⁴	Bayramlı ¹⁵
Küçük Şahin ¹⁶	Arabanlı ¹⁷	Şile ¹⁸
Handönümü ¹⁹	Kutluca-i Sağır ²⁰	Dutlu ²¹

İncelediğimiz 18 yıllık dönemde (1712-1730) Kocaeli Sancağı'na tâbi olan ve yukarıdaki tabloda isimleri verilen kaza, nahiye, köy ve mezaralarda bulunan 13 adet mukataa, - kasr-ı yed ve

76 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, Ankara, 1982, s. 122.

77 İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, XXIII, (2001), s. 536.

78 Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Editörler: Haluk Selvi, M. Bilal Çiçek), (2015), s. 648.

mahlûlden satışlar da dâhil olmak üzere - taliplilerine malikâne olarak satılmıştır. İlgili dönem içerisinde Kocaeli Sancağı'ndan malikâne olarak satılan mukataaların senelik mallarının akçe ve guruş para birimi ile ifade edildiği görülmektedir. Muaccele bedelinin ise, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi kuruş-u esedî para birimi olarak ödendiği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, Kocaeli Sancağı'nda 1712-1730 yılları arasında malikâne olarak satışı gerçekleştirilen mukataaların isimleri, mukataalarda yer alan vergi türleri, bu mukataaların gelirleri doğrudan merkezî hazineye aktarılan senelik mal ve muaccelelerinin bir dökümü yer almaktadır.

Tablo- 3: Kocaeli Sancağı'nda Satılan Malikâne Mukataaların Mal ve Muaccele Miktarları (H.1124/M.1712-H.1143/M.1730)

Tarih	Mukataanın Adı	Senelik Mal	Muaccele
Gurre-i Zilkade 1124 ²²	Fazlı Beğ Çiftliği	3.500 akçe	155 guruş
12 Zilkade 1124 ²³	Abdi Beğ	110.000 akçe	210 guruş
4 Şaban 1124 ²⁴	Adil	60.000 akçe	102 guruş
4 Şaban 1124 ²⁵	Karye-i Adil, Arslanlu ve Göğürlü	96.000 akçe	100 guruş
23 Safer 1125 ²⁶ /25 Zilkade 1125 ²⁷	Enertekmir? ve İratlık ve Köle Beytü'l-mâl-ı müselleme ve kefer ve yave ve kaçgun müjdegâne-i kul ve câriye ve mâl-ı gâ'ib ve mâl-ı mefkûd	18.000 akçe	75 guruş
29 Safer 1125 ²⁸	Kocaeli âdet-i ağnâm ve âdet-i gulâmiye ve resm-i ağıl	1.500 guruş	6.000 guruş
9 Zilhicce 1130 ²⁹	Kutluson-i Sağır	5.000 guruş	2.800 guruş
2 Zilhicce 1132 ³⁰	İznikmid kapan-ı dakîk ve miyve	33.000 akçe	510 guruş
9-10 Zilkade 1134 ³¹	İznikmid tahmis-i kahve	12.000 akçe	20 guruş
5 C.Evvel 1143 ³²	Hasha-i Koyluca	44.000 akçe	-
5 C.Evvel 1143 ³³	Kuyumcubaşı hâssından Bayramlu	11.500 akçe	600 guruş
20 C.Ahir 1143 ³⁴	Handönümü rüsumu	450 guruş	5.120 guruş
5 C.Evvel 1143 ³⁵	Ada nâhiyesine tâbî' Kutluca-i Sağır ve Dutlu	5.000 guruş	

Tabloda da görüldüğü üzere, incelediğimiz dönemde Kocaeli Sancağı'nda malikâne olarak satışa çıkarılan 13 mukataanın merkezî hazineye aktarılacak senelik vergi hâsılatı toplam 388.000 akçe 11.950 guruş idi. Bu mukataalardan elde edilecek muaccele bedeli ise, 15.692 guruştur. Bu verilere göre, ilgili dönemde Kocaeli Sancağı'ndan malikâne satın almak isteyenlerin 15.692 guruş muaccele bedelini Hazine-i Amire'ye peşin olarak ödemeyi gözden çıkarmaları anlamını taşıyordu. Bu mukataaların satışı neticesinde malikânegilerin söz konusu mukataalara ait senelik mal ve muaccele bedellerinin ödemesi ise doğrudan Hazine-i Amire'ye yapılmaktaydı.

Malikâne olarak satışı gerçekleştirilen mukataaların vergi içeriklerine bakıldığında imparatorluk genelindeki birçok sancakta olduğu gibi kaza, nahiye ve köylerin ön planda olduğu görülmektedir. İmparatorluk dâhilindeki diğer sancaklarda olduğu gibi, bu köyler, genelde kaza taksimatını yansıtan bir mukataanın içerisinde yer aldığı gibi herhangi bir mukataaya bağlı olup, ondan ayrılmak suretiyle de malikâne satışına konu olmuşlardır.

Köylerin malikâne olarak satılması, bu köylerin imparatorluk genelinde hemen hemen standart hale gelmiş olan vergilerin toplanmasının kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyla malikâne sahiplerine tevcih edilmesi anlamına gelmekteydi.⁷⁹ İlgili dönemde Kocaeli Sancağı'nda İznikmid, Ada ve Şile kazalarına bağlı olan köylerde bulunan bu mukataalardan tahsil edilen vergiler arasında ise, *beytü'l-mâl-ı müselleme ve kefer ve yava ve kaçgun müjdegâne-i kul ve câriye ve mâl-ı gâ'ib ve mâl-ı mefkûd, âdet-i ağnam, âdet-i gulâmiye, resm-i ağıl, kapan-ı dakikve miyve ve tahmis-i kahve* gibi gelir kalemleri bulunmaktaydı. Kocaeli Sancağı'nda malikâne olarak satılan mukataalar, vergi muhtevaları bakımından diğer eyalet ve sancaklarda olduğu gibi, Osmanlı merkezî idaresinin malikâne sisteminin uygulamaya girdiği ilk dönemlerdeki tercihlerini yansıtmaktadır. Zira merkezî otorite, malikâne uygulamasını başlattığı ilk yıllarda köy ve mezraa gibi küçük idarî birimlerdeki mukataaların satışına öncelik vermişti.

İncelediğimiz 18 yıllık zaman zarfında Kocaeli Sancağı'nda satışı gerçekleştirilen mukataalardan 4 tanesi kasr-ı yed ve malûlden satıştır. Senelik mallarının toplamı 111.500 akçe 450 gurusu bulan olan bu 4 mukataa için yapılan muaccelle ödemesi toplam 5.397 gurusu olduğu görülmektedir. Bu tutar, Kocaeli Sancağı'nda satışı yapılan mukataalardan elde edilen toplam muaccelle gelirinin % 34'üne tekabül etmektedir. Bu malikânelerden 2'si has mukataa idi. Bu mukataalardan birisi tek başına, diğeri de ortaklık yoluyla deruhte edilmiş olup, senelik hâsılatı toplam 55.500 akçe, muaccelle bedeli ise 600 gurusu idi. Bu iki has mukataanın senelik geliri, toplam mukataa gelirinin % 14'ünü oluşturmaktaydı.

İncelediğimiz berat ve nişan kayıtlarından ilgili dönem içerisinde malikâne mukataaları deruhte eden malikâncilerin kimliklerine de ulaşmak mümkün olmuştur. Bu dönemde, Kocaeli Sancağı'nda malikâne olarak satışa çıkarılan mukataalara yatırım yapan kişiler hakkındaki bilgiler ayrıntılarıyla aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo- 4: Kocaeli Sancağı'nda Satılan Malikâne Mukataaların Sahipleri (H.1124/M.1712-H.1143/M.1730)

Tarih	Mukataanın Adı	Malikânci (İlk/Sonra)	El Değişirme Nedeni
Curre-i Zilkade 1124 ³⁶	Fazlı Beğ Çiftliği	Hasan/ Halil	Mahlûl (Ölüm)
12 Zilkade 1124 ³⁷	Abdi Beğ	Hüseyin	
4 Şaban 1124 ³⁸	Adil	Mehmed Reis/ İsmail	Kasr-ı Yed
4 Şaban 1124 ³⁹	Karye-i Adil, Arslanlı ve Göğürlü	Reis Mehmed	

⁷⁹ Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 129.

23 Safer 1125 ⁴⁰ /25 Zilkade 1125 ⁴¹	Enertekmir? ve İratlık ve Köle Beytül-mâl-ı müsellem ve kefere ve yave ve kaçgun müj- degâne-i kul ve câriye ve mâl-ı gâ'ib ve mâl-ı mefkûd	Anadolu Muhase- becisi El-hac Meh- med	
29 Safer 1125 ⁴²	Kocaeli âdet-i ağnâm ve âdet-i gulâmiye ve resm-i ağıl	Hâssa Kasabbaşısı Osman'ın oğlu Hü- seyin ve Sadeddin	
9 Zilhicce 1130 ⁴³	Kutluson-i Sağır	Vezir-i azam-ı sâbık müteveffa Ali Pa- şa'nın kardeşinin oğlu Ali	
2 Zilhicce 1132 ⁴⁴	İznikmid kapan-ı dakık ve miyve	Sultan Mehmed Han Camii Şerifinin kâtibi Süleyman	
9-10 Zilkade 1134 ⁴⁵	İznikmid tahmis-i kahve	Ahmed /Hacı Mus- tafa	Ref
5 C.Evvel 1143 ⁴⁶	Hasha-i Koyluca	Kavazlı zâde Meh- med ve Mehmed bin Mustafa (ortak- lık yoluyla)	
5 C.Evvel 1143 ⁴⁷	Kuyumcubaşı hâssın- dan Bayramlı	Ali	
20 C.Ahir 1143 ⁴⁸	Handönümü rüsumu	Mehmed/El-hac Hamza ve Mehmed Bey (müşterek)	Mahlûl (Ölüm)
5 C.Evvel 1143 ⁴⁹	Ada nâhiyesine tâbi' Kutluca-i Sağır ve Dutlu	Sadr-ı 'âlî mühürdârı Abdi ve Ali (ortaklık yoluyla)	

İncelediğimiz 18 yıllık dönemde, Kocaeli Sancağı'nda bulunan mukataalara sivil ve askerî zümreye mensup toplam 20 kişi malikânci olarak yatırım yapmışlardır. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere bu malikâncilerden 5'i askerî zümreye mensup olup unvanları bellidir. Bunlar arasında, Vezir-i azam-ı sâbık müteveffa Ali Paşa'nın kardeşinin oğlu Ali, Sultan Mehmed Han Camii Şerifinin kâtibi Süleyman, Anadolu Muhasebecisi El-hac Mehmed, Hâssa Kasabbaşısı Osman'ın oğlu Hüseyin ve Sadr-ı 'âlî mühürdârı Abdi yer almaktadır. Kalan 15 malikânci ise vazifeleri belli olmayan sivil zümreye mensup kişiler olup isimlerinin dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Askerî zümreye mensup olanların tamamı bu bölgedeki mukataalardan bir tanesini deruhte ederken, sivil zümreye mensup olanlardan ise sadece Mehmed Reis adlı kişinin bu dönemde birden fazla (2 mukataa) malikâne deruhte ettiği görülmektedir. Mehmed Reis, toplam 156.000 akçe senelik malı olan bu malikâne mukataalar için toplam 202 guruş muaccele bedeli ödemiştir.

Askerî zümreye mensup olan malikâncilerin senelik mal tutarı toplam 51.000 akçe 11.500 guruşu bulan malikâne mukataalar için Hazine-i Amire'ye yatırdıkları muaccele bedeli toplam 9.385 guruştur. Bu tutar, ilgili dönemde Kocaeli Sancağı'nda elde edilen toplam muaccele tutarının yaklaşık % 60'ına tekabül etmektedir. Sivil zümreye mensup malikâncilerin ise, se-

nelik bedelleri 337.000 akçe 450 guruşu bulan malikâne mukataalar için 6.307 guruş muaccele ödedikleri görülmektedir. Bu tutar ise, ilgili dönemde mukataaların muaccele gelirinin % 40'ına karşılık gelmektedir.

Yine ilgili dönemde Kocaeli Sancağı'nda bulunan toplam 13 mukataanın 3'ü malikânegiler tarafından ortaklık yoluyla deruhte edilirken, 10'u tek başına deruhte edilmiştir. Kocaeli Sancağı mukataalarından malikâne deruhte eden malikânegilerin % 23'ünün ortaklık yoluyla, % 77'sinin ise tek başına malikâne aldıkları anlaşılmaktadır. Ortaklık yoluyla deruhte edilen malikânelerin toplam değeri, 44.000 akçe 5.450 guruş, bunlara yatırılan muaccele bedeli ise 5.720 guruştur. Tek başına deruhte edilen malikânelerin toplam değeri, 344.000 akçe 6500 guruş, muaccele bedeli ise 9.972 guruştur. Genel toplamlara nispetle, ortaklık yoluyla deruhte edilen malikânelerin senelik malları itibarıyla, toplam malikâne mukataaların % 11,3'ünü teşkil ettiği görülmektedir. Ortaklık yoluyla deruhte edilen malikânelere yatırılan muaccele bedeli ise, toplam muaccelenin % 36,5'ine tekabül etmektedir. Tek başına malikâne deruhte edilen malikânelerin senelik malları ise toplam malikâne mukataalar içinde % 88,7'lik bir yer kaplamaktadır. Toplam muaccele içinde bunların yeri ise % 66,5'tir.

Ortaklık yoluyla ve tek olarak malikâne deruhte edenlerin kimlikleri referans alınarak da bir tahlil yapmak mümkündür. Askerî zümre içerisinde yer alıp ortaklık yoluyla malikâne deruhte eden malikânegiler toplam malikânegilerin % 7,7'sini oluşturmaktadır. Diğer taraftan sivil zümre içinde olup ortaklaşa malikâne deruhte eden malikâne sahiplerinin oranı ise % 92,3'tür. İlk gurubun kontrol ettiği malikâne mukataaların, senelik malları itibarıyla değeri 5000 guruş olup, muaccele bedeli kayıtlarda bulunmamaktadır. İkinci gurubun kontrol ettiği malikânelerin değeri ise 44.000 akçe 450 guruş olup, toplam muaccele tutarı ise 5.120 guruştur.

Genel toplamlar açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, incelediğimiz dönemde Kocaeli Sancağı'nda, tek başına malikânegilerin ortak olanlara kıyasla daha yüksek meblağlı malikâne deruhte ettikleri ve daha yüksek meblağlı muaccele ödedikleri görülmektedir. Benzer durum, tek ve ortak olanlar kendi içinde mukayese edildiğinde de ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Kocaeli Sancağı'nda malikâne deruhte edenler arasında ortaklığın her zaman daha yüksek meblağlı malikâne ve daha yüksek meblağlı muaccele ve yatırım anlamı taşımadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Emanet, iltizam ve malikâne sistemleri, Osmanlıların zamanın koşullarına, iktisadî buhran ve ihtiyaçlara göre geliştirilmiş uygulamalardı. Osmanlı maliyesinde 1106/1695 yılında uygulama sahasına konulan malikâne sistemi, başlangıçta imparatorluğun tamamını içine almamakla birlikte, tedricen gelişme kaydederek üç yıl gibi kısa bir zamanda neredeyse Osmanlı coğrafyasının hemen hemen tamamına yayılmıştı. Sistemin uygulamaya girdiği ilk zamandan itibaren vergi kaynaklarının merkezî otorite tarafından malikâne olarak satışa çıkarılması imparatorluk genelinde ciddi bir talep meydana getirmişti. Öyle ki, bu husus sistemin hızlı bir şekilde yayılmasından anlaşılmaktadır.

Malikâne sistemi ile devlet içerisine düştüğü mali bunalım ve nakit sıkıntısından kurtulmak istemişti. Bu doğrultuda, sisteminin uygulamaya konulduğu ilk yıllarda tercihen gelirleri düşük olan nahiye, köy ve mezraalar malikâne olarak satışa çıkarılmıştır. Zira elde edeceği kâr az olacağı için, ödenecek muaccele bedeli de küçük meblağlar içinde kalan bu mukataaları satışa çıkarmakla merkezî hazine, mümkün olduğu kadar geniş bir alıcı kitlesini malikâne sistemi içerisine çekmeyi düşünmüştü. Öyle ki, bir kişinin tek başına muaccesini ödeyemeyeceği ölçüde büyüklükte olan mukataaların satılması söz konusu olduğu nadir hallerde, mukataayı hisselerle bölerek birkaç kişinin ortaklık yoluyla almasına müsaade edilmiş olması ve ayrıca reyaya da malikâne sahibi olma hakkının verilmiş olması aynı sebeple açıklanabilir.

Kocaeli Sancağı da malikâne sisteminin uygulandığı ilk sancaklardan birisiydi. İncelediğimiz dönemde (1712-1730), bu bölgedeki mukataaların malikâne olarak satışları sonunda malikâne satın alanlar içerisinde, imparatorluğun genelinde yapılan satışlarda olduğu gibi, askerî zümreye mensup olanların önemli bir yere sahip oldukları tespit edilmiştir. İlgili tarihler arasında kasriyed ve mahlûlden satışlar da dâhil olmak üzere 13 mukataanın malikâne olarak satışı gerçekleşmiştir. Bu malikânelerden toplam 15692 guruş muaccele geliri elde edilmiştir. Bu malikânelerin yaklaşık yüzde 38,4'ü askerî zümre mensupları tarafından, yüzde 61,6'sı ise sivil zümre adı verilen malikânegiler tarafından alınmıştır. Askerî zümreye mensup malikânegiler toplam muaccele miktarının yüzde 60'ını, sivil zümreye mensup olan malikânegiler ise, yüzde 40'ını yatırmışlardır.

İncelediğimiz defterlerdeki kayıtlara göre, Kocaeli Sancağı'ndaki malikâne sahiplerinin tamamı Müslüman olup, gayrimüslim malikânegiye tesadüf edilmemiştir. Yine bu dönemdeki malikânegilerin tamamı erkek olup, kadın malikânegi bulunmamaktadır. Malikâne olarak verilen vergi kaynaklarından toplanan muaccele gelirlerinin Kocaeli Sancağı'na bağlı kaza, nahiye ve köy ile muhtelif vergi türlerinden elde edildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz- M. A. Saraç), Koç Kültür Sanat Tanıtım Yay., İstanbul, 2003.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul, 1986.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.
- Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, (çev; Şehnaz Layıkel), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), TTK Yay., Ankara, 1995.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2002.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon)*, (Haz. Şerafettin Turan, 2. Bs., TTK Yay., Ankara, 1991.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I: 1300- 1600, (ed. Halil İnalçık- Donald Quataert), (çev. Halil Berktaş), Eren Yay., İstanbul, 2000.
- İnalçık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezi'nin 50. Yılı (1942-1992), Eren Yay., İstanbul, 1992.
- Karaman, Deniz, *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara İdari, Askerî, Malî Tarih*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2013.
- *Koçi Bey Risalesi*, (Sadeleştiren; Zuhuri Danişman), Birinci Basılış, MEB Yay., İstanbul, 1972.
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşrî Tarihi*, c. II (Yayl. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen), 3. Bs., TTK Yay., Ankara, 1995.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Sad. Neşet Çağatay), c. I-II, TTK Yay., Ankara, 1987.
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005.
- Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi 1500- 1914*, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., 6. Baskı, İstanbul, 1996.
- Tabakoğlu Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1994.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, İkinci Baskı, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, 4. Bs., TTK Yay., Ankara, 1982.

MAKALELER:

- Batmaz, Eftal Şükrü, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- Bostan, İdris, "İzmit", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.
- Buluş, Abdülkadir, "Vergi Toplamanın Özerkleştirilmesinin Vergi Toplamanın Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi İle Bir Mukayese", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Dergisi, Sayı: 19, 2010/ 1.

- Çizakça, Murat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- Emecen, Feridun, "Başbâki Kulu", *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 126.
- Genç, Mehmet, "İltizam", *DİA*, XII, İstanbul, 2000.
- Genç, Mehmet, "Malikâne", *DİA*, XXVII, Ankara, 2003.
- Genç, Mehmet, "Mukâtaa", *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Me-tinler/ Tartışmalar*, 8- 10 Haziran, (ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yay., An-kara, 1973.
- Gökbilgin, Tayyib, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi* 10-14 Kasım 1948, TTK Yay., Ankara, 1952.
- İnalçık, Halil, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İnce-lemeler*, Eren Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- İnalçık, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerin-de Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- Karaman, Deniz, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Bazı Malikâne-Muka-taalara Dair Bazı Bilgiler", *Bilig*, Bahar /2004, Sayı: 29.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, (ed. E. İhsanoğlu), IRCICA Yay., İstanbul, 1999.
- Özbay, Rahmi Deniz, "17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Ma-likâne Uygulamasına (1656-1658)", *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 2009.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu", *Bellekten*, XLII, Sayı: 168, Ekim 1978, TTK Yay., Ankara, 1978.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Baki Kulu", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, MEB Yay., Ankara, 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki, "Muaccele", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB Yay., Ankara, 1983.
- Sahillioğlu, Halil, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, No:1-2, İstan-bul, 1962-1963.
- Sahillioğlu, Halil, "Emin", *DİA*, XII, İstanbul, 2000.
- Salzman, Ariel, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyân-lar", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- Subaşı, Turgut, "Sultan Abdülmecid Döneminde Kocaeli", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Ko-caeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Editörler: Haluk Selvi, M. Bilal Çiçek), Kocaeli Bü-yükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları No: 30, Kocaeli, 2015.
- Suceşca, Avdo, "Malikâne (Osmanlı İmparatorluğu'nda Mirâ Toprakların Yaşam Boyu Tasaruf Hakkı)", (çev. M. Özyüksel), İÜFM, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, c. 41, S. 1-4, İstanbul, 1985.
- Ünal, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 6, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1991.
- Ünal, Mehmet Ali, "XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Def-teri", *Onkuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Samsun, 1988.

TEZLER:

- Başarır, Özlem, 18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

ARŞİV BELGELERİ:

- BOA. KK. 182
- BOA. KK. 185
- BOA. KK. 186
- BOA. KK. 187
- BOA. KK. 189
- *12 Numaralı Mühimme Defteri (978- 979/1570-1572) Özet- Transkripsiyon ve İndeks-I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 33, Ankara, 1996.
- *83 Numaralı Mühimme Defteri (1036- 1037/1626-1628) Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkı Basım*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 54, Ankara, 2001.
- *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II: Bolu, Kastamonu, Kengırı ve Koca-ili Livâları Dizin ve Tıpkıbasım*, Defter-i Hâkânî Dizisi: 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:20, Ankara, 1994.

TABLO NOTLAR

1	BOA. KK. 182, s. 138, 181; BOA, KK 186, s. 151; BOA, KK 187, s. 34, 36.		
2	BOA. KK. 182, s. 143.	28	BOA. KK. 187, s. 186.
3	BOA. KK. 182, s. 180-181.	29	BOA. KK. 185, s. 60.
4	BOA. KK. 182, s. 180.	30	BOA. KK. 186, s. 151.
5	BOA. KK. 182, s. 180.	31	BOA. KK. 187, s. 34- 36.
6	BOA. KK. 182, s. 181.	32	BOA. KK. 189, s. 213.
7	BOA. KK. 182, s. 181.	33	BOA. KK. 189, s. 214.
8	BOA. KK. 182, s. 181.	34	BOA. KK. 189, s. 287.
9	BOA. KK. 185, s. 60.	35	BOA. KK. 189, s. 303.
10	BOA. KK. 185, s. 60.	36	BOA. KK. 182, s. 138.
11	BOA. KK. 187, s. 201.	37	BOA. KK. 182, s. 143.
12	BOA. KK. 187, s. 201.	38	BOA. KK 182, s. 180.
13	BOA. KK. 187, s. 201.	39	BOA. KK 182, s. 180.
14	BOA. KK. 189, s. 213.	40	BOA. KK 187, s. 183.
15	BOA. KK. 189, s. 214.	41	BOA. KK 187, s. 201.
16	BOA. KK. 189, s. 214.	42	BOA. KK 187, s. 186.
17	BOA. KK. 189, s. 214.	43	BOA. KK 185, s. 60.
18	BOA. KK. 189, s. 214.	44	BOA. KK 186, s. 151.
19	BOA. KK. 189, s. 287.	45	BOA. KK 187, s. 34- 36.
20	BOA. KK. 189, s. 303.	46	BOA. KK 189, s. 213.
21	BOA. KK. 189, s. 303.	47	BOA. KK 189, s. 214.
22	BOA. KK. 182, s. 138.	48	BOA. KK 189, s. 287.
23	BOA. KK. 182, s. 143.	49	BOA. KK. 189, s. 303.
24	BOA. KK. 182, s. 180.		
25	BOA. KK. 182, s. 180.		
26	BOA. KK. 187, s. 183.		
27	BOA. KK. 187, s. 201.		